

Türkiye’de İşsizlik Sorununa Genel Bir Bakış

Ülkemizde istihdam ve işsizlik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kökenli pek çok faktörün etkisiyle, ülkemize özgü bir takım özellikler sergilemekte; gelişmiş batılı ülkelerde yaşanan istihdam ve işsizlik sorunlarından farklı özellik ve boyutlara sahip bulunmaktadır.

Prof. Dr. Özlem İŞİĞİÇOK

Uludağ Üniversitesi, İİBF
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi

Giriş

Ekonomik ve sosyal dengeli bir kalkınma için işgücünün, aktif olarak üretim sürecine katılması son derece önemlidir. Bu bağlamda işsizlik, üretimin temelini oluşturan ve toplumların en değerli kaynağı olan insan kaynağının kullanılmaması, harcanması anlamına gelecektir. Toplumda işsiz bireylerin sayıya çoğalması, ulusal gelirin oluşumuna katkıda bulunamamalarına karşın, bölüşümde pay almaları sonucunu doğuracaktır ki, bu durum da gelir dağılımının bozulması, toplumsal refah düzeyinin gerilemesi yanında kayıt dışı istihdamında giderek artmasına yol açacaktır.

İşsizliğin “azaltılması gereken önemli bir sorun” olarak algılanmasının gerisinde, işsizliğin gerek birey ve ailesine gerekse ülke ekonomisine, çeşitli maliyetler yüklemesi gerçeği yatmaktadır. Üstelik işsizlik, bireyleri, en temel sosyal haklarından biri olan çalışma hakkından da yoksun bırakmaktadır. Bu bağlamda işsizlik, çalışma hayatının adeta özünü oluşturmakta; bu nedenle de “özgürlüğü arttırmak”, “yoksulluğu yok etmek” günümüz toplumlarının vazgeçilmez temel iki hedefi haline gelmiş bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki işsizlik; geçmişte olduğu gibi, günümüzde de gerek ekonomik gerekse sosyal yönden gelişme düzeyi ne olursa olsun, tüm toplumların “ortak en önemli sorunu” haline gelmiş bulunmaktadır. Nitekim küresel bir sorun haline gelen işsizlik diğer tüm ülkeleri olduğu gibi, ülkemizi de oldukça tehdit etmekle kalmamakta; ne yazık ki boyutları ve önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de işsizlik sorununu, günümüzdeki boyutları ve genel özellikleri çerçevesinde irdelemektir. Kuşkusuz ki konu, “çok boyutlu” ve “oldukça” geniş” tir. Bu nedenle, bu çalışmada işsizlik sorunu, kavram olarak ele alınmış, işsizliğin anlamı, önemi ve türleri incelenmiş; ardından da, ülkemizde emek piyasasının yapısı, koşulları ve genel görünümü ile istihdamın yapısı ve özellikleri incelenerek günümüzde işsizlik sorununun boyutları sayısal verilerden yararlanılarak irdelenmiştir.

A- Kavram Olarak İşsizlik

“Çalışma isteği ve yeterliliği olmasına karşın, düzenli ve sürekli gelir sağlayabilecek bir işi bulunmayan kişiler”e “işsiz” (Altan,2003:105); sosyo-ekonomik nitelikli bu olguya da “işsizlik” denir. “İşsiz” ve “işsizlik” kavramları, Türkçe’de “iş olmayan”, “kendini geçindirecek bir uğraşısı olmayan” anlamlarına gelen ve “iş” kökünden türemiş kavramlardır (Lordoğlu&Özkaplan,2003:393; Andaç, 2010:41).

İşsizlik çok çeşitli şekillerde tanımlana gelen bir kavramdır. Nitekim , “iş aramasına karşın iş bulamayanlar ile hali hazırda işleri varken, ekonomik koşullar nedeniyle işlerini kaybedenlerin oluşturduğu sosyal yönü ağır basan ekonomik bir olgu” olarak da tanımlanabildiği gibi; (Korkmaz&Mahiroğulları,2007:15) “üretim faktörlerinden biri olan “emeğin” tam kullanılmaması durumunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Biçerli,2000:401). “Birey” ve “toplum” açısından da tanımlanabilen işsizlik (Talas,1997:128-129). birey açısından, “çalışma yeteneğinde, isteğinde ve

*Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

çalışmaya hazır bir durumda olup da gelir sağlayan bir işe sahip olamama durumu"nu ifade ederken; "toplum" açısından da; "en değerli üretici kaynak olan işgücünün bir bölümünün kullanılmaması, boşta harcanması" olarak tanımlanmaktadır.

Klasik iktisatta "bir ülkedeki işgücü düzeyi ile istihdam düzeyi arasında ortaya çıkan fark" olarak tanımlanan işsizlik (Korkmaz & Mahiroğulları, 2007:15); emek arzının, emek talebinden fazla olması ya da toplam emek talebinin toplam emek arzına göre yetersiz kalmasından kaynaklanan bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Yine iktisatçılar tarafından "mevcut ücret hadlerindeki işgücü arzı fazlası" olarak tanımlanan işsizlik (Elliot,1997:466)"iş arayıp da emek piyasasında iş bulamayan kişi" olarak çok genel bir şekilde tanımlanabildiği gibi; (Korkmaz&Mahiroğulları,2007:16), teknik olarak ve iktisatçılar tarafından "çalışma arzu ve iktidarında olup, emek piyasasındaki cari ve geçerli ücret üzerinden belirli sürelerde iş aramasına rağmen iş bulamayan kimse" olarak tanımlanmakta; bu özelliklere sahip kişiye "işsiz", bu olguya ise "işsizlik" denmektedir (Lordoğlu&Özkaplan,2003:393).

Bazı akademisyenler de işsizliği; "cari ücret düzeyinde çalışmak istediği ve iş aradığı" şeklinden ziyade; "kendi yeteneklerine ve aldığı eğitim ve formasyona uygun işlerde ve bu işlere karşılık gelen bir ücret düzeyinde çalışmayı arzu etmelerine karşı iş bulamamaları" şeklinde tanımlamakta (Ataman,1998:60) böylece, gönüllü işsizleri de tanıma dahil etmiş olmaktadır.

Diğer taraftan işsiz işsiz yapan temel unsurların çok iyi bilinmesi ve irdelenmesi gerekmektedir. İşsiz işsiz yapan en temel unsurlar ise; "iş arama eylemi" ve "bir işte çalışma arzusu" olarak kabul edilmektedir (Korkmaz&Mahiroğulları, 2007:16). Kavram, kendi isteğiyle iş arama faaliyetlerine son vermiş ya da hiç iş arama faaliyetinde bulunmamış kişileri kapsamamaktadır. Bu nedenle; bir kişinin işsiz sayılabilmesi için öncelikle "çalışma isteğinde yani iş arıyor olması", ikinci olarak; "çalışma yeteneğine sahip olması" yani bedensel ya da zihinsel olarak çalışmasını engelleyecek bir özrünün/engelinin, hastalığının bulunmaması ve nihayet üçüncü ve son olarak da "kişinin emek piyasasında yeteneğine uygun bir ücret getiren bir iş bulamamış olması" gerekmektedir (Gündoğan&Biçerli,2003:202).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise işsizliği, aynı anda ifade edilebilecek 3 temel kriterden hareketle tanımlamaktadır (Gündoğan&Biçerli,2003:202-203; Lordoğlu&Özkaplan,2003:65). Bu söz konusu kriterler ise; "iş yok", "iş arıyor" ve "işe başlamaya hazır" dır.

- **İş yok (iş olmama)** : Referans dönemi(tanımlanmış bir zaman dilimi/bir hafta veya bir gün) içinde istihdam edilmemiş olanları (ücretli ya da kendi hesabına çalışma şeklinde) kapsamaktadır.
- **İş arıyor: Son** üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış olmayı gerektirmektedir ki, iş kurumuna başvurmak, doğrudan iş işverenlere iş başvurusu yapmak ya da kendi işyerini kurmaya yönelik girişimlerde bulunmak v.b. gibi eylemleri kapsamaktadır.
- **İşe başlamaya hazır:** Kişiye iş teklif edildiğinde bu işi kabul edeceğini öngörmektedir. Yani referans dönemi boyunca ücretli ya da kendi hesabına çalışma şeklinde istihdam edilmeye hazır olanların durumunu ifade etmektedir.

Nihayet ülkemizde işsizlikle ilgili verileri toplayan ve bu alanda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) norm ve standartlarına uygun istatistikler oluşturan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ise işsizliği; "Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kar karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki fertleri" "işsiz", olarak tanımlanırken; iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksiklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden 15

gün içinde işbaşı yapabilecek kişileri de aynı kapsamda değerlendirmektedir (<http://tuikrapor.tuik.gov.tr/>).

B- İşsizliğin Anlam ve Önemi

William H. Beveridge 1944 yılında yayımladığı "Full Employment In A Free Society" adını taşıyan ünlü eserinde daha o tarihlerde, işsizliğe ilişkin görüşlerini: "İşsizliğin yarattığı en büyük kötülük tam istihdam haline nazaran bizim kaybetmiş bulunduğumuz ilave maddi refah değildir. İşsizlikten doğan iki büyük kötülük/tehlike vardır: Bunlardan ilki; işsizliğin, işsiz kalan bireyde faydasız, işe yaramayan, arzu edilmeyen insan olduğu hissini yaratması; ikincisi ise; işsizliğin insanların hayatına korkuyu getirmesidir ki, bu korkudan da nefret doğar" (Ekin, 1994:3) sözleriyle ifade etmek suretiyle; adeta işsizliğin anlam ve önemini çok özlü bir şekilde özetlemiştir.

Gerçekten işsizlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan tüm ülkeleri etkileyen; "sosyal", "ekonomik", "siyasal" ve "psikolojik" birçok olumsuz sonuç doğuran son derece önemli bir sorundur. Bir başka deyişle işsizlik; geçmişte olduğu gibi, günümüzde de gerek ekonomik gerekse sosyal yönden gelişme düzeyi ne olursa olsun, tüm toplumların "ortak en önemli sorununu" oluşturmaktadır.

Kuşkusuz çalışma istek ve yeteneğinde olup da işsiz kalmak, yani çalışma olanağı bulamamak insan yaşamı üzerinde derin ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler yaratmaktadır. Ancak işsizlik, yalnızca bu sorunu yaşayan "birey ve ailesi" açısından değil; aynı zamanda "ekonomik ve toplumsal" açıdan da çok ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bir başka deyişle işsizliğin "azaltılması gereken önemli bir sorun" olarak algılanmasının gerisinde, işsizliğin gerek ekonomiye, gerekse birey ve ailesine çeşitli maliyetler yüklemesi gerçeği yatmaktadır (Biçerli,2004:6).

Nitekim her şeyden önce ekonominin geneli açısından işsizlik, bir üretim faktörü olan emeğin atıl tutularak potansiyel üretim gücünün değerlendirilememesi anlamına gelmektedir. Bu durum Amerikalı iktisatçı Arthur Okun tarafından işsizlik ile üretim arasındaki ilişkiden yola çıkılarak incelenmiş ve daha sonra da bu ilişki, Okun Yasası olarak kabul edilmiştir (Biçerli,2000:402). İşsizlikle üretim kaybı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Okun Yasası, işsizlik oranındaki her %1'lik artışın, gayri safi milli hasılayı (GSMH) %2,5 oranında aşağıya çektiğini göstermektedir. Bir başka deyişle işsizlik oranındaki her %1'lik artış; gayri safi milli hasılanın (GSMH) olması gerekenden %2,5 oranında daha az gerçekleşmesine yol açmaktadır.

İşsizlik oranının yükselmesi, ekonomik sıkıntının arttığının ve ekonominin gerileme dönemine girdiğinin de önemli bir göstergesidir (Biçerli,2004: 6). Yine işsizliğin artmasının ulusal ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri; "iktisaden faal olmayan nüfusun artmasına", "işgücüne katılım oranının düşmesine"; "tüketici nüfus grupların giderek artmasına bağlı olarak istihdamdakilerin bakmak zorunda olduğu birey sayısının artmasına", "işsizlik sigortasının bulunması halinde toplumun, bulunmaması halinde bireylerin tasarruf ve yatırım kaynaklarının üzerine ağır bir tüketim baskısı yükleyerek, kalkınma hedeflerine ters düşen bir gelişmenin ortaya çıkmasına", işsizlikle birlikte "bağımlı çalışanların azalmasına bağlı olarak, aktif sigortalı sayısının azalmasına" ve dolayısıyla "sosyal güvenlik gelirlerinin azalmasına", "gelir dağılımının bozulmasına", "çalışan sayısında ve işletme karlarında azalma yaratarak vergi gelirlerinin azalmasına", "sendikal hakların kullanımını olumsuz yönde etkileyerek sendikaların üye sayısının ve pazarlık güçlerinin azalmasına" yol açması olarak sıralamak mümkündür (Tokol,2000:96). Tüm bu sıralanan olumsuzluklara işsizliğin uzun süreli olması durumunda bireyin sahip olduğu "mesleki bilgi ve becerilerinin aşınması" nedeniyle ekonomide ortaya çıkan "verimlilik kayıpları"ni da eklemek son derece anlamlı olacaktır.

Diğer taraftan işsizliğin, kuşkusuz bu sorunu yaşayan birey ve ailesi açısından da önemli olduğu; bu bağlamda işsizlik sorununun birey ve ailesi üzerinde de son derece ciddi olumsuz etkiler yarattığı söylenebilir. Nitekim genellikle tek geçim kaynağı ücret olan bireyin ve dolayısıyla ailesinin, bu gelir

***Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi**

kaynağından yoksun kalması, bireysel düzeyde ciddi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İşsizlik sigortasının bulunduğu ülkelerde, bireysel bir kader olmaktan çıkarılarak toplumsal soruna dönüşen bu durum; hali hazırda işsizlik sigortasının olmadığı ya da kapsamının son derece sınırlı olduğu ülkelerde ise; bireylerin üzerine adeta bir kabus gibi çökmektedir

İşsizliğin yarattığı gelir kaybı nedeniyle yaşam standardı düşen bireylerde, fiziksel ve/veya psikolojik bir takım sağlık sorunları/hastalıklar ortaya çıkabilmekte; gelir kaybı çeşitli şekillerde telafi edilse bile, özellikle işsizliğin uzun süreli olması durumunda vasıf kayıpları yaşanabilmekte; çalışma yaşamının kazandırdığı disiplin ve alışkanlıklar ortadan kalkmakta; tüm bu sorunlar da bireylerin yeniden iş bulmasını güçleştirmesi yanında; yeni bir iş bulunsa dahi, yeni işteki istihdam koşulları çoğu kez bir öncekinden düşük olabilmektedir (Tokol, 2000: 96).

Ayrıca işsizliğin, intihar, alkolizm, aile içi şiddet ve boşanmalara yol açtığı, çoğu kez yasal olmayan yollara başvurma eğiliminin artması nedeniyle, toplumda suç oranlarının yükseldiğine ilişkin de birçok araştırma sonucu bulunmaktadır (Biçerli,2004:6).

Diğer taraftan bir işte çalışıyor olmak bireylerin kendilerine olan özgüvenlerini arttırmakla kalmamakta; topluma olan aidiyet duygusunu da güçlendirmektedir. Dolayısıyla bireyler işsiz kalmakla birlikte; sadece maddi bir gelirden yoksun kalmamakta; aynı zamanda çalışma hayatının kendilerine kazandırdığı/kazandıracığı sosyalleşme sürecinin de dışında kalmaktadırlar (Gündoğan & Biçerli, 2003: 201). Bu nedenle işsizlik, "ekonomik açıdan" "bir gelir kaybı" olarak değerlendirilirken; "sosyal açıdan" da "bireyin kendisini yaşadığı topluma ait hissedip hissetmemesi" "sosyal içerilme/sosyal dışlanma" durumu ile de çok yakından ilgili bir sorun olarak değerlendirilmektir (Ataman,1999: 4).

Harvard Üniversitesi profesörlerinden ünlü iktisatçı ve düşünür Amartya Sen, 1997 yılında Lizbon'da "Sosyal Avrupa" başlıklı toplantıda yapmış olduğu konuşması esnasında, "işsizliğin neden olduğu 10 sorun ve olumsuzluğu" tanımlamıştır (Gürsel&Ulusoy,1999:11). Sen'in bu tanımlaması, günümüzde işsizliğin "toplum ve birey üzerinde yarattığı etkileri", dolayısıyla da "işsizliğin önemi" ni özetlemesi açısından son derece dikkat çekicidir. Sen'e göre işsizliğin toplum ve birey üzerinde yarattığı etkiler, yani "işsizliğin neden olduğu 10 sorun ve olumsuzluk":

- Üretim kaybı, bütçeye külfet,
- Özgürlük kaybı, toplumsal dışlanma,
- Vasıf kaybı, entelektüel yeteneklerin zedelenmesi,
- Psikolojik etkiler,
- Ortalama ömrün kısalması,
- İsteklilik kaybı ve mesleki çıkmaz,
- Toplumsal ilişkilerde kopuş, aile yaşamında çözülme,
- Topluluklar arasında, kadın ve erkek arasında ayrışmalar,
- Toplumsal değerlerde ve sorumluluk duygusunda gerileme
- İşin örgütlenmesi ve yenilikler alanlarında blokajlar olarak sıralanmaktadır (Işığışık, 2014: 65).
-

C-İşsizlik Türleri ve Nedenleri

İşsizliğin her zaman aynı nedenle ortaya çıkması ve aynı sonuçları doğurması beklenemez. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, emek piyasalarının yapısı, yapısal ve dönemsel koşullar gibi birçok faktör, işsizliğin de farklılaşmasına yol açmaktadır (Gündoğan&Biçerli,2003:205). Nitekim sonuçları aynı olan veya niteliği itibarıyla birbirine benzeyen olguların, nedenleri; her zaman aynı olmayabilir.

Çalışma gücüne sahip olup da çalışmak isteyen bireylerin iş bulamamalarının birçok nedeni olabilir. Kuşkusuz bu nedenlerin, "bireye" olduğu kadar "ekonomiye" de bağlı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte; işsizlik sorununa eğilenler açısından özellikle ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklanan nedenler büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenler de, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değiştiği gibi, dönemlere göre de değişebildiği gözden uzak tutulmamalıdır (Koray&Topçuoğlu,1993:102).

Benzer şekilde işsizlik olgusu da, sorun olarak "işsizlik sorunu" şeklinde tek bir olguya indirgense de; nedenleri araştırıldığında, ortaya çok farklı açılımlar çıkabilmektedir (Lordoğlu&Özkaplan,2003:395). Bu nedenle, işsizlik konusunda bir sınıflandırma yapma gereği ortaya çıkmaktadır.

İşsizlik çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Bir başka deyişle işsizliğin tek ve mutlak bir sınıflandırması yoktur. Bu sınıflandırmalarda da, ülkenin yapısı, teorisyenin dünya görüşü, konuya verdiği önem v.b. gibi birçok faktör rol oynamaktadır (Baştaymaz,1983:246). Nitekim "derece yönünden"; tam-kısmi, "istem yönünden"; "gönüllü-gönülsüz", "süre yönünden"; "kısa-uzun süreli" olarak sınıflandırılabilen işsizlik (Tokol,2000:97); yaygın olarak "açık ve gizli işsizlik" olarak sınıflandırılmakta; bu ayrıma bazı kaynaklarda sürekli durgunluk da eklenmektedir (Işığışık,2014 :84)

Açık işsizlik, çalışma arzu ve gücünde olduğu halde, cari ücret düzeyinde aktif olarak iş arayıp da bulamayanların toplamını ifade etmektedir (Korkmaz & Mahiroğulları: 2007: 33; Kocaoğlu,1997:154). Nitekim açık işsizlik; genellikle iş olanaklarının mevcut olmayışı nedeniyle, işgücünün gönüllü olmaksızın katlanmak zorunda kaldığı boşta gezerlik olarak tanımlanmaktadır (Baştaymaz,1983:248).

Çalışma arzu ve gücüne sahip olup da iş bulamamanın yani açık işsizliğin birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerin çokluğu çok sayıda açık işsizlik türünün ortaya çıkmasına da yol açmıştır (Kocaoğlu, 1997:154). Diğer taraftan yine bu nedenler, yukarıda da belirtildiği gibi, "bireye" olduğu kadar, "ekonomi"ye de bağlı bulunmakta; özellikle de "ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklanan nedenler" büyük bir önem taşımaktadır (Koray,2000:139). Ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklanan nedenler ise; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile dönemlere göre değişebilmektedir. Bu bağlamda; "oluş nedenlerine bağlı çeşitli açık işsizlik türlerinden" söz edilebilir. Bunlar; "mevsimlik", "teknolojik", "yapısal", "konjonktürel" ve "geçici" olmak üzere, başlıca beş türe ayrılarak incelenmektedir (Zaim, 1990: 157; Baştaymaz, 1983: 250-253, Tokol, 2000: 97; Korkmaz & Mahiroğulları, 2007: 33).

Bununla birlikte; teknolojik gelişmelerin yol açtığı bir işsizlik türü olan teknolojik işsizlik, son yıllarda bazı kaynaklarda, yapısal işsizliğin bir parçası olarak kabul edilmekte ve değerlendirilmektedir (Gündoğan&Biçerli, 2003:206; Biçerli, 2000:413). Bu durum da kuşkusuz, teknolojik işsizliğin yapısal özellikler taşımasından kaynaklanmakta; bu bağlamda oluş nedenlerine bağlı açık işsizlik türleri de; mevsimlik, yapısal, konjonktürel ve geçici olmak üzere 4 başlık altında toplanmaktadır.

"Mevsimlik işsizlik"; mevsim koşulları ve değişimleri sonucu bazı mal ve hizmetlerin üretiminin azalması veya bazı mal ve hizmetlerin talebinde meydana gelen düşüşler sonucunda ortaya çıkan işsizlik türü olarak tanımlanmaktadır (Gündoğan&Biçerli, 2003:209). Bir başka deyişle mevsimlik işsizlik; emek talebinde meydana gelen dalgalanmalardan kaynaklanan bir işsizlik türüdür.

Bazı iktisatçılar tarafından yapısal işsizliğin bir parçası olarak değerlendirilen ve bu nedenle yapısal işsizlik içerisinde incelenen "teknolojik işsizlik" ise; üretim sürecinde insan gücü yerine makine ikame edilmesi veya daha üretken yöntemlerin, yeni teknoloji ve tekniklerin kullanılmasından kaynaklanan bir işsizlik türüdür (Zaim, 1990:169; Korkmaz&Mahiroğulları, 2007:36; Baştaymaz, 1983:251). Teknolojik işsizlik yine, üretimde emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin kullanılması, üretimin yeniden organizasyonu, yeni maddelerin ikamesi, geliştirilmesi ve gelişmiş idari yöntemlerin uygulanması sonucu ortaya çıkan işsizlik türü olarak da tanımlanmaktadır (Tokol, 2000:98).

Genel olarak; toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında meydana gelen değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğe "yapısal işsizlik" adı verilmektedir (Özdemir&Ersöz&Sarioğlu;2006:70).

***Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi**

"Bünyevi" veya "strüktürel işsizlik" adı da verilen yapısal işsizlik; işsizlik türleri arasında en ciddi ve dolayısıyla çözümünü en güç işsizlik türü olarak değerlendirilmektedir (Gündoğan&Biçerli,2003:207).

"Devri işsizlik", "devresel işsizlik" veya "talep yetersizliği işsizliği" adı da verilen "konjonktürel işsizlik" ise; ekonomik yapıda meydana gelen dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan bir işsizlik türüdür (Koray;2000:141). Konjonktürel işsizlik; piyasa ekonomilerinde ekonomik faaliyetlerdeki dönemsel dalgalanmaların yarattığı bir işsizlik türü olarak da tanımlanmaktadır (Gündoğan & Biçerli, 2003: 208).

Bir ekonomide emek arz ve talebi arasında genel bir denge olduğu zaman bile, çalışanların kısa süreli işyerleri arasında yer değiştirmesinden, emek mobilitesinden kaynaklanan işsizliğe "geçici işsizlik" adı verilmektedir. "Friksiyonel" veya "arizi" işsizlik olarak da adlandırılan geçici işsizlik; genellikle yeni bir işe geçiş süreci nedeniyle veya piyasadaki açık işler konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

İşsizlik türleri içinde diğerlerinden nitelik yönüyle farklı olan "gizli işsizlik", işsizliğin bir türü olmasına rağmen "özel" bir durumu açıklamaktadır (Lordoğlu&Özkaplan,2003:401; Gündoğan&Biçerli,2003:206). Bir başka deyişle gizli işsizlik olgusunda açık işsizlikten farklı olarak bireyin bir işi vardır ve birey teknik olarak işsiz değildir. Ancak bireyin toplam üretime katkısı ya çok azdır ya da hiç yoktur. Bu nedenle bu tür çalışıyor görünen birey veya bireylerin o iş alanından çekilmeleri halinde üretim düzeyinde bir değişiklik ortaya çıkmaz (Özdemir&Ersöz&Sarioğlu;2006:7). Yine gizli işsizlik; üretim teknolojisi sabit kalmak koşuluyla herhangi bir üretim aşamasında bulunan işgücünün bir bölümünün üretim dışına alınması durumunda; üretim hacminde bir azalma söz konusu olmuyorsa, gizli işsizlikten söz edilebilir şeklinde de tanımlanmaktadır.

Sürekli durgunluk ise; ekonominin yapısından kaynaklanan, sürekli ve yaygın biçimde ortaya çıkan bir işsizlik hali olarak tanımlanmaktadır (Kocaoğlu,1997:159). Nitekim sürekli durgunluk; bazı ekonomilerin, belirli bir büyüme sonrası bir süre ekonomik durgunluk yaşamalarıyla birlikte; üretim hacminde daralma ve dolayısıyla kronik işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalmalarını ifade etmektedir (Korkmaz&Mahiroğulları,2007:40).

Açık işsizlik kadar hayati önem taşıyan bir diğer istihdam sorunu da "eksik istihdam" (underemployment). dır. İşgücü, istihdamdakiler ve işsizler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Bu iki kategori arasında yer alan üçüncü bir kategori de, "eksik istihdam" dır (Gündoğan&Biçerli,2003:8). Eksik istihdam genel anlamda; istihdam edilen emeğin temsil ettiği verimli/üretken kapasitesinin harcanmasını ifade etmektedir (Baştaymaz,1983:253). Bir başka deyişle eksik istihdam; istihdam edilen emeğin üretken kapasitesinden çeşitli nedenlerle tam olarak yararlanılamamasıdır.

Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'nın (ICLS) 1982 yılında gerçekleştirilen 13. toplantısında; eksik istihdam; "görülebilir" ve "görülemeyen" eksik istihdam olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır (Gündoğan&Biçerli,2003:9). "Görülebilir eksik istihdam; çalışma sürelerinin normal çalışma sürelerinden daha kısa olması; çalışanların arzuları dışında kısmi süreli çalışmaya mecbur olmalarıdır. "Görülemez/Görülemeyen eksik istihdam" ise; bireyin çalışma süresinin aşırı derecede kısa olmasına rağmen, gelirin aşırı şekilde düşük veya çalıştığı işin niteliğinin çalışanın kapasitesini ve vasfını tam olarak kullanmasına olanak vermemesidir. Bu tür eksik istihdam; "gizli eksik istihdam" olarak da adlandırılmaktadır (Ekin,1971:32).

Diğer taraftan Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'nın (ICLS) 1998 yılında gerçekleştirilen 16. toplantısında; eksik istihdamı ölçmenin temel amacı; "istihdam sorununu daha iyi analiz ederek, kısa ve uzun dönem politikaların değerlendirilmesine ve oluşturulmasına, verimli ve özgürce seçilen istihdamı arttırmaya yönelik önlemlere yardımcı olmaktır" şeklinde ifade edilmiştir (Gündoğan&Biçerli,2003:10). Yine aynı toplantıda eksik istihdamın "tanımı ve ölçülmesi" yeniden gözden geçirilmiş, eksik istihdam; "zamana dayalı eksik istihdam" (time-related underemployment) ve "yetersiz istihdam" (inadequate employment) olarak ikiye ayrılmıştır (Gündoğan&Biçerli,2003:9).

D-Türkiye'de Emek Piyasasının Yapısı ve Genel Görünümü

*Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

Türkiye’de yaşanan işsizlik sorununun boyutlarının irdelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, öncelikle, ülkemizde emek arz ve talebinin bulunduğu, emek piyasasının yapısı, koşulları ve genel görünümü ile istihdamın yapısı ve özelliklerine değinmek yararlı olacaktır.

Türkiye’de emek piyasası, “çok parçalı” bir yapıya sahip bulunmakta; “kırsal istihdam-kentsel istihdam”, “formel sektör-informel sektör”, “tarımsal istihdam- sanayi istihdamı” gibi, çeşitli “dual/ikili” yapıların bir arada bulunduğu bir nitelik arz etmektedir (Gündoğan&Biçerli,2003:209). Bir başka deyişle; ülkemizde emek piyasasının yapısı ve işleyişine ilişkin sorunların başında, emek piyasasının parçalı bir yapıya sahip olması gelmekte; bu sorunu emek piyasasının yeterli esnekliğe sahip olmaması, kurumsallaşma düzeyinin düşük ve istihdam hizmetlerinin yeterince sağlanamaması gibi sorunlar izlemektedir (Özdemir& Ersöz & Sarioğlu,2006:93).

Nitekim Türkiye’de birbirine benzemeyen birçok emek piyasası birlikte bulunmakta; bu söz konusu emek piyasaları da başlıca üç grup altında toplanarak incelenmektedir (Koray,2008:406-407). Bunlardan ilki olan “birincil emek piyasasında”; kamu personeli olarak çalışanlar, sendikal açıdan örgütlenmiş olanlar ve nitelikli işlerde çalışanlar yer almaktadır. Bu grupta yer alan çalışanlar için çalışma koşulları ve koruyucu yasal önlemler büyük ölçüde işlemektedir.

Yine asgari ücret ve asgari ücretin üzerinde bir ücretle çalışan, kayıtlı ekonomide yer aldıkları için sosyal güvenceleri olan ve belirli ölçüde yasal korumadan yararlanan bir gruptan daha söz edilebilir ki, bu grup da “ikincil emek piyasası” olarak nitelendirilmektedir. Bu tür emek piyasasında yer alanlar için iş bulmak kolay olmamakla birlikte; ücretleri nispeten daha düşük olsa da işin sağladığı bir güvenceden söz edilebilir.

Nihayet üçüncü ve son emek piyasası ise; “üçüncül emek piyasası” olarak nitelendirilmekte ve Türkiye’de çalışanların önemli bir bölümünün bu grup içinde yer aldığı ileri sürülmektedir(Koray,2008:407). Üçüncül emek piyasasının en önemli özelliği; hemen hemen hiçbir yasal güvencenin söz konusu olmaması, informel/marjinal sektörlerde, geçici işlerde, çalışan-işsiz çizgisinde gidip gelen kesimden oluşmasıdır.

Diğer taraftan,

- Genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olması yanında;
- Büyük bir emek arzı fazlalığının olması,
- İşgücünün nitelik itibarıyla genç ve niteliksiz olması,
- Tarımsal istihdamın büyüklüğü,
- Ücretli çalışanların toplam istihdam içerisindeki payının azlığı ile
- Emek piyasasındaki kurumsallaşma düzeyinin düşük ve yetersiz olması,
- Yeterli istihdam hizmetlerinin sunulmaması v.b. gibi sorunlar, Türkiye’deki emek piyasalarının diğer temel özellikleri olarak sıralanabilir.

Türkiye’de emek piyasasının çok parçalı bir yapıya sahip olması yanında, dikkati çeken ilk ve en önemli özellik; kuşkusuz, emek arzını belirleyen “nüfus” ve “nüfus yapısı”dır. Nitekim Türkiye, “nüfus yapısı” itibarıyla; “genç”, “artış eğilimi” açısından da, “nüfusun hızlı arttığı” bir ülkedir (Korkmaz&Mahiroğulları,2007:42).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2015 sonuçlarına göre 31 Aralık 2015 tarihi itibarıyla, Türkiye’nin nüfusu; 78. 741.053 olup, bu nüfusun %50,18’ini 38.984.302 kişi ile erkekler, %49,82’ini 38.711.602 kişi ile kadınlar oluşturmaktadır ([www. tuik. gov.tr](http://www.tuik.gov.tr))

15 Haziran 2016 tarihinde yayımlanan, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İşgücü İstatistikleri Mart 2016 Sonuçlarına göre; ülkemizde 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus; 58 bin 493 kişi olup, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>). 58.493 kişinin 28 .901 kişisi erkek, 29.592 si ise kadındır. 2016 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye’de ortalama yaş 30,4’tür (www.aktifve saglikliyasam2016.com). ABD Nüfus Ofisi’ne göre, dünyanın Meksika’dan sonra, 2. en genç nüfusa sahip olan ülkesi olup; 2025 yılında dünyada genç nüfus oranı en yüksek ülkesi olması beklenmektedir. Nitekim genç nüfusa sahip olan ülkemizde; çalışma çağındaki nüfusa her yıl yaklaşık 1 milyon kişi eklenmektedir (Özdemir & Ersöz & Sarioğlu, 2006:93).

***Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi**

Diğer taraftan ülkemizde nüfusun gelişimine bakıldığında; iki temel özellik dikkat çekmektedir (Işığışık,2005:108):

- Bunlardan ilki; II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve % 2,8 olan nüfus artış hızının giderek düşmesi,
- İkincisi ise; ekonomik gelişmeye koşut olarak ortalama yaşam beklentisinin geçmiş yıllara göre giderek artmasıdır.

Türkiye'de nüfus artış hızı 1990-2008 döneminde sürekli azalış eğilimi göstermiş, 2007 yılında %0,58 olan nüfus artış hızı, 2008 yılında % 1,31'e yükselmiş 2010 yılından sonra tekrar düşüş trendine girmiştir. Nitekim 2009 yılında %1,48 olan nüfus artış hızı, 2010 yılında %1,60, 2011 yılında %1,35 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr).

TÜİK'e göre, 2015 yılı nüfus artış hızı ise; %1,34'tür (www.tuik.gov.tr). Nüfusumuzun 2019 yılına gelindiğinde de ilk kez % 1 in altına düşeceği öngörülmekte; bu nedenle de günümüzde ülkemizin "demografik geçiş dönemi" olarak adlandırılan; hızı giderek azalmakla birlikte; nüfus artışının devam ettiği bir süreci yaşadığı ileri sürülmektedir.

Türkiye'de emek piyasasına ilişkin en önemli özelliklerden biri de, hiç kuşkusuz işgücüne katılım oranının (İKO) düşük olmasıdır. Ülkemizde işgücüne katılım oranının düşük olması yanı sıra; yıllar itibariyle giderek düşme eğilimi göstermekte ve cinsiyetler bakımından da ciddi farklar sergilemektedir. Bir başka deyişle ülkemizde işgücüne katılma oranı; diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük, yıllar itibariyle giderek düşme eğilimi gösteren ve kadın-erkek cinsiyete göre farklılık arz etmektedir.

Nitekim 1960'lı yıllarda %80 olan işgücüne katılım oranı, 1980'li yıllarda; %55'lere düşmüş; yine 1992 yılında %56 düzeyinde olan işgücüne katılım oranı, sürekli düşme eğilimi göstererek 2000'li yıllara gelindiğinde % 50'nin altına düşmüştür (Koray,2005:398). OECD ülkeleri içinde, işgücüne katılım oranının en düşük olduğu ülke özelliği taşıyan ülkemizde, 2004 yılı verileriyle OECD ülkelerinde işgücüne katılım oranı ortalaması %70,1'dir (Özdemir & Ersöz & Sarıoğlu, 2006:93-94). Ayrıca ülkemizde işgücüne katılım oranının düşük olması yanında, işgücüne katılım eğilimi de, cinsiyetler bakımından büyük bir farklılık göstermektedir.

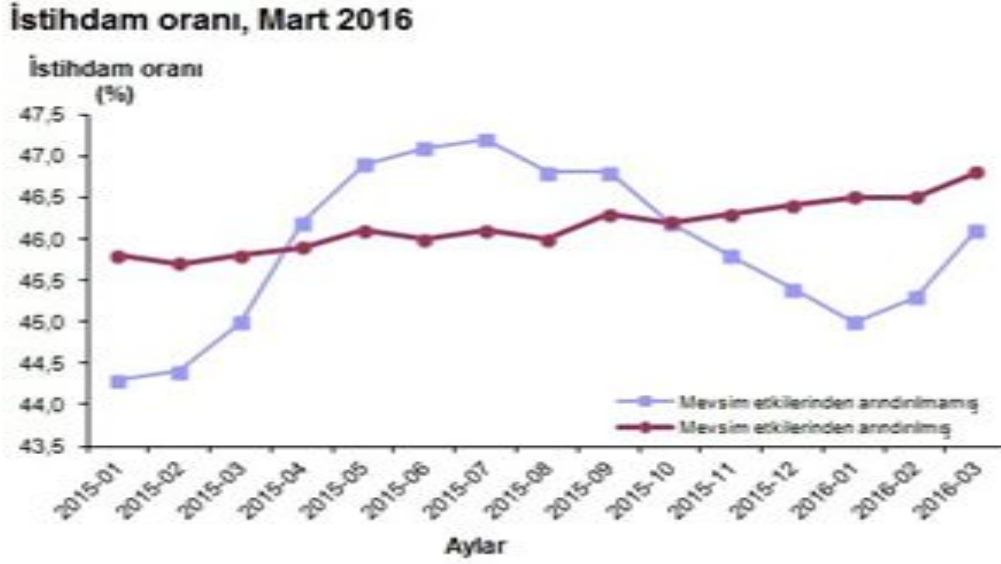
15 Haziran 2016 tarihinde yayımlanan, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İşgücü İstatistikleri Mart 2016 Sonuçlarına göre; ülkemizde işgücüne katılma oranı, %51,3'tür. Erkeklerde işgücüne katılma oranı %71,5, kadınlarda işgücüne katılma oranı ise;%31,6'dır. Ülkemizde kadınların işgücüne katılımı, kırsal ve kentsel kesimler arasında da farklılık arz etmekte; kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi (yardımcısı) olan kadınlar; kente göç sonrası kentlerde emek piyasası dışında kalmaktadır(Gündoğan&Biçerli,2003:210).

Diğer taraftan ülkemizde işgücüne katılma oranlarının düşmesinde çeşitli önemli yapısal nedenlerin de rolü bulunmaktadır (Korkmaz & Mahiroğulları, 2007:43). Bu söz konusu nedenleri ise; gençlerin eğitim sürelerinin uzaması ve kentleşme olgusuna bağlı olarak tarımsal yapıda ücretsiz aile yardımcı (işçisi) olarak çalışan kadınların kentlerde uygun işler bulamayarak evlerine çekilmeleri, yasal eğitim ve yasal çalışma yaşlarının yükselmesi olarak sıralamak mümkündür.

Türkiye'de emek piyasasına ilişkin en önemli özelliklerden biri de istihdamda meydana gelen artış hızının sürekli olarak çalışma çağındaki nüfus artışının gerisinde kalmasıdır (Özdemir & Ersöz & Sarıoğlu, 2006:97). Nitekim 1988-2005 yılları arasında çalışma çağındaki nüfus 17.080 bin kişi artarken, istihdam yalnızca 4.292 bin kişi arttırılabılmıştır (Özdemir & Ersöz & Sarıoğlu, 2006:97). Bu durum hızla artan nüfusa yeterli istihdam olanaklarının sağlanamadığının yani "istihdamsız büyüme" nin ve dolayısıyla en değerli kaynak olan insan kaynağının (beşeri sermayenin) etkin kullanılmadığının da önemli bir göstergesidir.

Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İşgücü İstatistikleri Mart 2016 Sonuçlarına göre; istihdam edilenlerin sayısı, 2016 yılı Mart döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, 1 milyon 40 bin kişi artarak, 26 milyon 993 bin istihdam oranı ise % 1,1 puanlık artış ile % 46,1 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr). Aylara göre istihdam oranının gösterdiği değişimi ise; aşağıda grafik 1 de sunulmuştur.

Grafik 1 İstihdam Oranı, Mart 2016

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

İstihdam oranının yıllar itibariyle sürekli azaldığı ülkemizde; istihdam miktarında mutlak daralma özellikle 2000 yılından sonra belirginlik kazanmıştır (Özdemir & Ersöz & Saroğlu, 2006:98). Kuşkusuz bu durumda da ekonomik büyümenin ve yatırımların yetersiz olması, ekonomik büyüme sağlansa da bu büyümenin istihdam yaratmaması (istihdamsız büyüme), kırsal kesimden (tarımdan) göçlerle gelen niteliksiz işgücüne yeterli iş olanaklarının yaratılmaması, emek piyasası ile eğitim sistemi arasında ilişkinin kurulamaması, emek piyasası esnekliğinin yeterince sağlanamaması, girişimciliğin yeterince desteklenememesi, makroekonomik istikrarın bozulması sonucu sık yaşanan krizler ve sonrasında uygulanan istikrar programlarının istihdam olanaklarının sınırlı kalmasına yol açmasının büyük rolü bulunmaktadır (Özdemir & Ersöz & Saroğlu, 2006:97-98). Tüm bu sorunlara kayıt dışı istihdam ile ülkemizde ciddi boyutlara varan yabancı kaçak işçi sorunlarını, özellikle de Suriyeli göçmenlerin emek piyasasında yarattığı sorunları da eklersek, ülkemizde istihdam sorunlarının ulaştığı endişe verici boyutları öngörmek hiç de zor olmayacaktır.

Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İşgücü İstatistikleri Mart 2016 Sonuçlarına göre; Mart 2016 döneminde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,2 puan artarak %32,9 gerçekleşmiştir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>). Diğer taraftan "Türkiye'de Bulunan Suriyeli Mültecilere ve Son Dönem AB-Türkiye İlişkilerinde Mülteciler Alt Başlığı Altında Yaşananlara Dair Durum Tespiti" Raporu'na göre; Türkiye'de bulunan kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısının 2 milyon 715 bin 789 olduğu, Türkiye'de doğan Suriyeli çocuk sayısının 152 bini geçtiği belirtilerek AB ile yapılan anlaşma sonucu yeni mültecilerin gelmesiyle sayının 4 milyona ulaşacağı vurgulanmıştır (<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-ye-siginan-multecisayisi/siyaset/detay/2216554/default.htm>).

*Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

Yine tüm bu sorunlara ek olarak Türkiye’de emek piyasasına ilişkin en önemli özelliklerden bir diğeri de; kuşkusuz ki, tarımın istihdamdaki payının yüksek olması ve tarımın sahip olduğu önemin azalarak da olsa devam etmesidir (Koray,2005:399). Bu soruna ek olarak sanayi sektöründe de yeterli istihdam yaratılmamasını da eklemek yerinde olacaktır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İşgücü İstatistikleri Mart 2016 Sonuçlarına göre; Mart 2016 döneminde tarım sektöründe çalışan sayısının 100 bin kişi azaldığı, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısının 1 milyon 141 bin kişi arttığı tespit edilmiş olsa da istihdam edilenlerin hala %18,9’u tarım sektöründe yer almaktadır. Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı %19,6, inşaat %7,1 iken, hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise; %54,4’tür (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

İstihdamın bu söz konusu sektörel dağılımından hareketle; birçok çıkarımda bulunmak mümkündür. Her şeyden önce bir ülkede sağlıklı bir ekonomik yapının varlığı ve ekonomik ve sosyal yönden gelişmişlik düzeyinin en önemli göstergelerinden birisi; “istihdamın sektörel dağılımı”dır. Gelişmiş sanayileşmiş ülkelerde istihdam, sektörler arasında “Üç Sektör Kanunu”na uygun biçimde bir dağılıma sahip bulunuyorken, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde de giderek daralmakla birlikte tarım sektörü önemini korumakta; buna karşılık doğrudan hizmetler sektörüne bir geçiş yaşanmaktadır. (Özdemir & Ersöz & Sarıoğlu, 2006:97-98).

Nitekim ülkemizde 1988 yılından itibaren tarımsal istihdamın azaldığı, sanayi ve hizmetler sektörlerinin ise arttığı gözlenmektedir. Ancak; sektörel dönüşümde, normal olarak, tarımdan sanayiye, sanayiden de hizmetler sektörüne doğru bir geçişin olması beklenir (Korkmaz&Mahiroğulları,2007:47). Oysa ülkemizde son yıllarda tarımdan boşalan işgücünün doğrudan hizmetler sektörüne kayması; yani bu durumun tarım dışı sektörlerde yeterli istihdam olanaklarının yaratılması ile gerçekleşmemesi nedeniyle; başta kırsal kesimlerden kentlere yönelen göç ile birlikte; kentlerde aşırı ve çarpık kentleşme, gecekondulaşmanın yanı sıra gizli ve açık işsizlik ile birlikte yoksullukta giderek artmıştır (Koray,2005:398). Bu durum da beraberinde birçok yeni sorun getirmektedir. Kuşkusuz bu durumda hizmetler sektöründeki işlerin büyük bir çoğunluğunun kayıt dışı özelliği baskın, düzensiz ve süreksiz istihdam alanları olan inşaat, işportacılık, pazarcılık, kayıt dışı ev işleri vb gibi işlerden oluşması nedeniyle kayıt dışı sektörün giderek büyümesinin de büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Türkiye’de emek piyasasına ilişkin en önemli özelliklerden biri de ücretlilerin toplam istihdamdaki payının nispi olarak düşük bir düzeyde olmasıdır (Gündoğan&Biçerli,2003:209). Bir başka deyişle; Türkiye’de, gelişmiş ülkelerden farklı olarak hem istihdam içinde ücretli olarak çalışanların oranı düşük kalmakta; hem de kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile yardımcılarının istihdamdaki payı oldukça yüksek bulunmaktadır. Nitekim TÜİK İşgücü İstatistikleri Mart 2016 verileriyle, işteki duruma göre; istihdam edilenlerin % 67,52’i ücretli veya yevmiyeli, %4,6 sı işveren, %17’si kendi nam ve hesabına çalışan, %10,8’i ise ücretsiz aile işçilerinden oluşmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde neredeyse %85-90’lara varan ücretlilerin toplam istihdamdaki payına karşılık, ülkemizde gerek tarımın istihdamdaki payının ve öneminin devam etmesi, gerekse sanayinin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle, bir yandan ücretlilerin sayısında yavaş bir artış ortaya çıkarken; diğer taraftan da kendi hesabına ve işveren olarak çalışanlar sayıca çoğalmaktadır (Koray,2005:401). Bu bakımdan ülkemizde, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında; kendi hesabına ve işveren olarak çalışanlar ile ücretsiz aile işçilerinin oranının oldukça yüksek olduğu bir yapı sergilemektedir.

Nihayet ve son olarak ülkemizde istihdamın yapısı incelenecek olursa; istihdam edilenlerin % 64,8’ini erkekler, % 27,9’unu kadınların oluşturduğu, istihdam edilenlerin %15,6’sı okuryazar olmayan, % 43’ü lise altı eğitilmiş, % 47’si lise mezunu, % 75,8’i mesleki ve teknik lise mezunu, %71,8’ si yüksek öğrenim mezunlarından oluşmaktadır. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

Bu bağlamda Türkiye genelinde istihdam edilenlerin büyük bir çoğunluğunu (% 64,8) erkeklerin oluşturduğu, istihdam edilenlerin neredeyse yarısının (% 43) eğitim düzeyinin düşük (lise altı/ilkokul ve orta okul mezunu) olduğu, yine istihdam edilenlerin yarısından fazlasının(%67,52) ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olduğu, istihdam edilenlerin yarısından fazlasının 10 kişiden az çalışan istihdam eden küçük işyerlerinde çalıştığı, çok azının ek iş yaptığı, çok azının mevcut işinin yanı sıra ek iş aradığı tespit edilmiştir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

***Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi**

E-Türkiye’de İşsizliğin Günümüzdeki Boyutları: Sayısal Veriler İle Türkiye’de İşsizlik

Türkiye’de en önemli sosyo-ekonomik sorunların başında, kuşkusuz “işsizlik sorunu” gelmekte; sorun, gündemdeki yerini, önemini ve ciddiyetini korumaktadır. Nitekim ülkemizde, “oldukça yüksek”, “yaygın” ve “sürekli” bir nitelik gösteren işsizlik sorunu (Gündoğan & Biçerli,2003:210); taşıdığı bazı özellikleri itibariyle, diğer ülkelerle belirgin benzerlikler göstermektedir. Ancak; ülkemize özgü bazı temel karakteristik özellikler, işsizlik sorununu, ülkemiz için farklı ve değişik bir konuma taşımaktadır. Bu nedenle ülkemizde işsizlik sorunu, özellikle de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, çok daha karmaşık ve belirsiz bir görünüm arz etmektedir.

Diğer taraftan Türkiye’de, istihdam ve işsizlik konusunda en kapsamlı bilgiye, TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırmalarından ulaşılmaktadır. 1988 yılından sonra düzenli olarak yılda iki kez yapılan ve yayımlanan bu araştırma sonuçları; 2000 yılından itibaren yılda dört kez yapılmaya ve yayımlanmaya başlanmıştır. 2005 yılından itibaren ise; hareketli üçer aylık dönemler esas alınarak, aylık olarak yayımlanan hane halkı işgücü araştırması tahminleri (www.tuik.gov.tr) ; bu alanda ülkemizde en güvenilir veri kaynağını olarak değerlendirilmektedir (Gündoğan &Biçerli,2003:210).

TÜİK Mart 2016 Dönemine ait mevsim etkilerinden arındırılmamış temel işgücü göstergeleri aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Mevsim etkilerinden arındırılmamış temel işgücü göstergeleri, Mart 2015 - 2016

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
15 ve daha yukarı yaşta kişiler	(Bin)					
Nüfus	57 609	58 493	28 451	28 901	29 157	29 592
İşgücü	29 022	30 016	20 085	20 659	8 937	9 357
İstihdam	25 953	26 993	18 165	18 741	7 787	8 252
Tarım	5 193	5 093	2 855	2 861	2 339	2 232
Tarım dışı	20 759	21 900	15 311	15 880	5 448	6 020
İşsiz	3 069	3 023	1 920	1 918	1 150	1 105
İşgücüne dahil olmayanlar	28 587	28 478	8 366	8 242	20 221	20 236
	(%)					
İşgücüne katılma oranı	50,4	51,3	70,6	71,5	30,7	31,6
İstihdam oranı	45,0	46,1	63,8	64,8	26,7	27,9
İşsizlik oranı	10,6	10,1	9,6	9,3	12,9	11,8
Tarım dışı işsizlik oranı	12,6	11,9	10,8	10,5	17,2	15,4
15-64 yaş grubu						
İşgücüne katılma oranı	55,0	56,2	75,8	77,0	34,1	35,3
İstihdam oranı	49,1	50,4	68,4	69,7	29,6	31,1
İşsizlik oranı	10,8	10,3	9,7	9,4	13,1	12,0
Tarım dışı işsizlik oranı	12,6	11,9	10,8	10,5	17,3	15,4
Genç nüfusta (15-24 yaş) işsizlik oranı	18,6	17,0	16,6	15,7	22,2	19,3

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

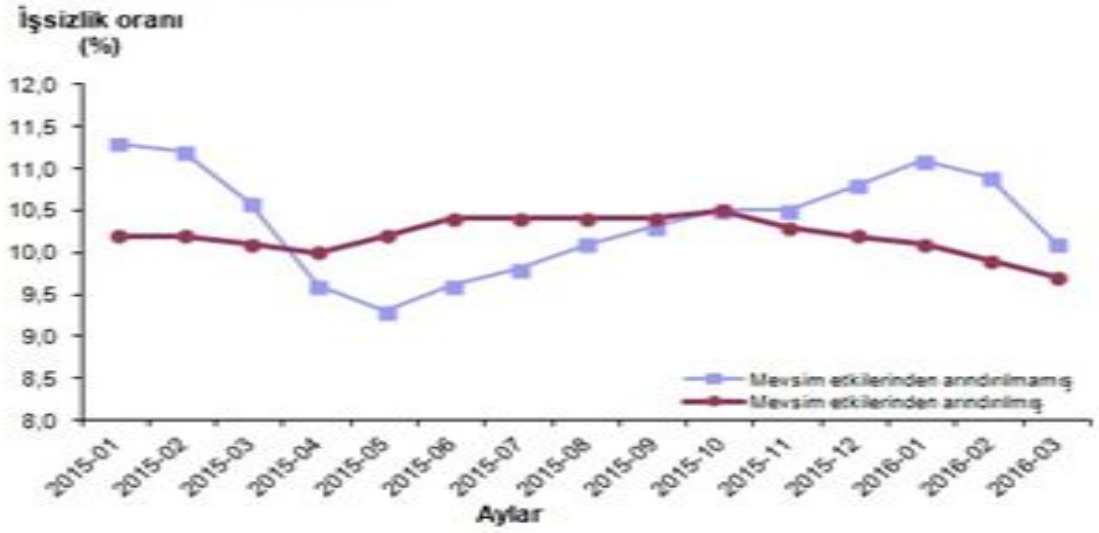
Tablo 1 de de görüldüğü gibi, Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaşta kişiler arasında işsiz sayısı; 2016 yılı Mart döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre, 46 bin kişi azalarak, 3 milyon 23 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise; 0,5 puanlık azalış ile %10,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde; tarım dışı işsizlik oranı 0,7 puanlık azalış ile %11,9 olarak tahmin edilmiş; 15-24 yaş grubunu içeren genç işsizlik oranı 1,6 puanlık azalış ile %17 olarak gerçekleşirken, 15-64 yaş grubunda bu oran 0,5 puanlık azalış ile %10,3 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlerin 1 milyon 918 bini erkek, 1 milyon 105 bini ise kadındır.

2015-2016 yıllarında aylara göre işsizlik durumu da aşağıda grafik 2 de sunulmuştur.

Grafik 2 İşsizlik Oranı, Mart 2016

*Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

İşsizlik oranı, Mart 2016

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

Diğer taraftan bir ÷lkedeki işsizliğin ölç÷lmesinde veri zorluklara rağmen; dünyada yaygın olarak dört grup istatistikten yararlanılmaktadır (Korkmaz & Mahiroğulları, 2007: 17). Bunlar:

- İşgücü örnekleme anketleri,
- Sendika yardım fonu istatistikleri,
- Zorunlu işsizlik sigortası istatistikleri ve
- Özel ve resmi istihdam büroları (ofisi/kurumu) istatistikleridir.

Bu dört grup veri kaynağı içerisinde de, gerçek işsiz sayısının, en kolay ve gerçeğe en yakın bir biçimde tespit eden istatistiklerin; zorunlu işsizlik sigortası istatistikleri olduğu öne sür÷lmektedir (Korkmaz & Mahiroğulları, 2007: 17). Bununla birlikte; hali hazırda zorunlu işsizlik sigortası bulunmayan ÷lkelerde işsizlik ölç÷m sonuçlarının genellikle gerçeği yansıtmaktan uzak olacağı da bilinmektedir. Bu gerçeğler ışığında Türkiye'de işsizlik sorununun boyutlarını irdeleyebilmek amacıyla işgücü örnekleme anketlerine (TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri Sonuçları) ek olarak bazı işsizlik verilerine de yer vermek yararlı olacaktır.

Nitekim Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü'nün (DİSK-AR) yapmış olduğu bir araştırmaya göre; dar tanımlı işsiz sayısı 3 milyon 224 olurken, geniş tanımlı (gerçek) işsiz sayısı 6,5 milyona yaklaştırmıştır. Geniş tanımlı işsizlik oranının % 20'ye ulaştığı vurgulanan söz konusu Araştırma'da imalat sanayiinde istihdam kaybının devam ederken, hizmetler sektöründe artış gerçeğleştıği, tarım dışı işsizlik oranının % 12,7, genç işsizliği ise % 18,6 olarak gerçeğleştıği, işsizlikte toplumsal cinsiyet eğitsizliği bütün boyutlarıyla sürdüğu, tarım dışı genç kadın işsizliği % 24,4'e ulaştığı açıklanmıştır (<http://disk.org.tr/2016/05/genis-tanimli-issiz-sayisi-6-5-milyona-yaklasti/>).

Yine Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü'nün (DİSK-AR) 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramında genç işsizliğini değerlendirdiği Raporu'nda ise; genç işsizlik oranının (15-24 yağ) % 18,6 olarak gerçeğleştığini, tarım dışı genç işsizlik oranının % 20,8 olarak gerçeğleştığini ve genç işsiz sayısı son iki yılda 117 bin artarak 877 bine ulaştığına dikkat çekmektedir (<http://disk.org.tr/2016/05/disk-ar-genc-issizligi-raporu/>).

Diğer taraftan Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğu 2016 Mayıs Ayı İstatistik Bülteni'ne göre; Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı işgücü sayısı geçen yılın aynı ayına göre, 1.282.816 kiği artarak 4.683.187 kiğiye, kayıtlı işsiz sayısı 236.334 kiği azalarak 1.956.226 kiğiye ulaştırmıştır. Kayıtlı işgücü sayısı % 37,7

oranında artarken kayıtlı işsiz sayısı % 10,8 oranında azalmıştır (<http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>).

2016 Mayıs ayı içinde 48.428 kişi işsizlik sigortası hizmetlerinden yararlanma hakkı kazanırken; işsizlik ödeneği hak eden kişi sayısı geçen yılın aynı ayına göre % 24,8 oranında artarken 2016 Nisan ayı ile kıyaslandığında % 11,9 oranında azalış göstermiştir (<http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>).

Bu söz konusu sayısal veriler ışığında Türkiye’de işsizlik sorununun temel özellikleri irdelenecek olursa;

1-İlk ve en önemli özellik; genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olan ülkemizde “işsizliğin yapısalıdır”(Kutal,1996:138). Nitekim Türkiye’de işsizlik sorunu; faktör dengesizliği ve esas itibarıyla, hızlı nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Planlı dönemde nüfus artış hızında ve işgücüne katılma oranlarında düşme gözlemlenmesine rağmen; emek talebi, sürekli emek arzının gerisinde kalmış ve işgücü fazlası giderek büyümüştür.

Kuşkusuz bu durumda da sermaye ve donanım yetersizliği, ekonomik büyüme yetersizlikleri, dış borç yükü, yüksek enflasyon gibi, ekonomik yapıdan kaynaklanan pek çok sorunun yanı sıra; Türkiye’nin hala bir tarım ülkesi olma özelliğini koruyor olması, dolayısıyla tarımın istihdamdaki payının yüksek, tarımda istihdam edilenlerin büyük bir çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi statüsünde olması, tarımsal üretim yapan üreticilerin çok büyük bir bölümünün küçük bir toprak parçası üzerinde düşük gelirle çalışması, ciddi bir tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilememesi, uygulanan istihdam politikalarının yetersizliği gibi bir çok faktörün etkisi bulunmaktadır.

2-Gizli işsizlik sorunu ve yaygınlığı ise; ülkemizin bir başka gerçeğidir (Gündoğan&Biçerli,2003:211). Nitekim ülkemizde tüm sektör ve kesimlerde görülen gizli işsizlik sorunu; özellikle kırsal kesimde nüfus artışının yarattığı baskı ile tarım alanlarında gereğinden fazla işgücünün istihdam edilmesi sonucu, kentlerde ise; informel/kayıt dışı sektörde yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

3- Ülkemizde oluş nedenlerine bağlı açık işsizlik türlerinin hemen hepsine rastlanması mümkünken (Kutal,1996:138); kuşkusuz üzerinde en çok durulması ve acil çözüm üretilmesi gerekli işsizlik sorununu “yapısal işsizlik” ile “eksik istihdam” sorununun oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte; ülkemizde işsizlik sorununun günümüzün Batılı ülkelerinde olduğu gibi, açık işsizlik olmaktan ziyade, işgücü fazlası sorunu olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir (Koray,2008:408). Bu bağlamda Türkiye’de de, gelişmekte olan ülkelerin çoğu gibi; “yetersiz istihdam”, “yaygın işsizlik” ve “çalışan yoksullar” gerçeğini bir arada yaşadığı söylenebilir (Koray,2008:408).

4-Ülkemizde işsizlik oranının; son yıllarda sayısal verilerden hareketle, biraz düşme eğilimine girdiği yorumu yapılsa da, hali hazırda “çok yüksek”, “yaygın” ve “sürekli” bir nitelik gösterdiği bilinmektedir. Ancak “boyutları” konusunda kesin bir sonuca varılamamaktadır (Kutal,1996:138). Bir başka deyişle; her ne kadar, istihdam ve işsizlik konusunda en kapsamlı bilgiye TÜİK’in ILO norm ve standartlarına uygun olarak yapılan Hane halkı İşgücü Anket Sonuçları’ndan ulaşıyor ve bu söz konusu sonuçlar, ülkemizde bu alanda en güvenilir veri kaynağı olarak kabul ediliyorsa olsa da; işsizliğin gerçek boyutları tam olarak belirlenememektedir. Yani ülkemizde veriler, gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır. Kuşkusuz bu duruma yol açan en önemli nedenler de ülkemizde istihdamın yapısal özellikleri ile işsizlik sigortası sisteminin kapsamının arzulanan yeterliliğe ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır(Gündoğan&Biçerli,2003:210).

Özellikle son yıllarda Türkiye’de işsizliğin ön plana çıkan temel özelliklerini ise şöyle özetlemek mümkündür (Özdemir&Ersöz&Sarıoğlu;2006:104-110, Gündoğan&Biçerli,2003:212) :

- Türkiye’de işsizlik yüksek ve sürekli işsizlik niteliğindedir.
- Türkiye’de işsizlik genel olarak kentsel alanlarda, kırsal alanlara göre daha yüksektir.
- Türkiye’de kentsel işsizlikten daha çok kadın işgücü etkilenirken, kırsal alanlarda işsizlikten daha çok erkek işgücünü etkilenmektedir.

***Uludağ Üniversitesi,İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi**

- Türkiye’de 15-24 yaş grubunda yer alan genç nüfus, işsizlik sorunundan en çok etkilenen yaş grubunu oluşturmaktadır.
- Türkiye’de işsizlerin çoğunu lise altı eğitimliler oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda eğitilmiş gençler arasında da işsizliğin hızla arttığı görülmektedir.
- Türkiye’de iş arama süresi giderek uzamakta; bir başka deyişle uzun dönemli işsizlik giderek artmaktadır.
- Türkiye’de işsizlerin önemli bir bölümü ilk kez iş arayanlardan oluşmaktadır (Işığık,2014:149-150).

Sonuç

Ülkemizde istihdam ve işsizlik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kökenli pek çok faktörün etkisiyle, ülkemize özgü bir takım özellikler sergilemekte; gelişmiş batılı ülkelerde yaşanan istihdam ve işsizlik sorunlarından farklı özellik ve boyutlara sahip bulunmaktadır. Bu nedenle de, gelişmiş batılı ülkeler için geçerli ve bu ülkelerde kullanılan tanım ve kavramlar, ülkemizdeki istihdam ve işsizlik sorunlarının anlaşılması ve analiz edilmesinde yeterli olamamaktadır.

Yine, ülkemizde işsizlik sorunları, ülkemize özgü nedenlerle, batılı kriter ve normlara uymadığı gibi, "işsizlik sorunu" olmaktan çıkarak "istihdam sorunu" na dönüşmüş bulunmaktadır. Bu nedenle, ülkemizde işsizliğin, gelişmiş batılı ülkelere farkını da ortaya koyacak şekilde, üç temel özellik altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, "geleneksel tarım sektörü" ve sergilediği temel özelliklerdir. Nitekim ülkemizde tarım sektörü, küçük ölçekli aile işletmelerine dayalı üretim yapan, kadın işgücü istihdam eden, yoğun bir şekilde "ücretsiz aile işçisi/yardımcısı" kullanan, mevsimlik dalgalanmalara tabi bir istihdam yapısı sergilemektedir. Diğer taraftan da, tarım sektöründe emek arzı fazlalığı nedeniyle, "eksik istihdam" ve eksik istihdamın türleri olan görülebilir ve görülemez eksik istihdam en yaygın ve ciddi sorun olarak varlığını ve önemini korumaktadır.

İkincisi de, günümüzde gittikçe artan kentsel kayıt dışı istihdam ve beraberinde getirdiği sorunlardır. Nitekim ülkemizde yüksek kentleşme oranına karşın, kentlerde formel iş olanaklarının sınırlılığı, kırsal kesimden göçle gelen işgücünü hızla kayıt dışı sektöre itmekte, bu durumun doğal bir sonucu olarak da kayıt dışı sektör hızla büyümektedir. Diğer taraftan ülkemizde kayıt dışı istihdamın özellikle 1980’li yıllardan itibaren, kırsal bölgelerden kentlere artan göçle giderek hız kazandığı bilinmektedir. Nitekim son yıllarda istihdamın boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan araştırmalar doğrultusunda, kentlerde kaçak işçi istihdamının %50’lileri bulduğu ve hatta aştığı tespit edilmiştir. Bu durumda da özellikle 1990’lı yıllarda hızla artan yabancı kaçak işçi istihdamı ile daha da önem kazandığı görülmektedir. Bu bakımdan ülkemizde işgücünün önemli bir kısmının istihdamının kayıt-dışı ekonomide kayıt-dışı istihdam olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Nihayet üçüncü ve son olarak ise; formel istihdam yapılarında ortaya çıkan kayıt-dışı uygulamalardan söz edilebilir. Bu gruba giren istihdam, kayıt altına alınamayan geçici, mevsimlik, süresi belirli hizmet akitleriyle çalışanlar, sigorta ve iş yasası yükümlülüklerini (örneğin asgari ücretli çalışıyor gösterip asgari ücretin çok altında ücretle çalıştırma gibi) çeşitli şekillerde eksik gösterilenler veya hiç gösterilmeyenler vb. gibi olmak üzere, çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekler ışığında ülkemizde gerçek istihdam ve işsizlik sorunlarının boyutlarını, "kırsal eksik istihdam" ile "kentsel kayıt dışı istihdam" da aramak en doğru yaklaşım olacaktır. Tüm bu sorunlara Suriyeli göçmenlerin Türk emek piyasası üzerinde yarattığı olumsuz sonuçları da eklediğimizde sorunun boyutlarını tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir.

Bu gerçekler ışığında ülkemizde bu konuda temel sorunun, batılı anlamda bir açık işsizlik olmaktan ziyade; işgücü fazlası sorunuyla birlikte ortaya çıkan "gelir yaratmayan, var olan geliri paylaşmayan, üretken olmayan veya üretkenliği son derece sınırlı çalışıyor gibi görünenleri nitelemek üzere kullanılan"; "yapay istihdam" ve "yoksulluk" sorunu olduğu açıktır. Sorunun çözümü ise; öncelikle sorunun işsizlik sorunu olarak değil, yoksulluk sorunu olarak algılanması ile başlamalı; ardından da bu amaçla yoksullukla mücadele edecek etkin ekonomik, sosyal hatta siyasal politikalar acilen hayata geçirilmelidir.

Kaynakça

*Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

ALTAN Ömer Zühtü; **Sosyal Politika**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1477, Eskişehir, 2003.

ATAMAN Berrin Ceylan, "**İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar**", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:53,Sayı:1-4,Ocak-Aralık 1998.

BİÇERLİ M. Kemal, **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

BİÇERLİ M. Kemal, **İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1563, Eskişehir, 2004.

EKİN Nusret, **İşsizlik Sigortası(Teorik Boyutları ve Dünya Uygulamaları)**,Ankara,1994.

EKİN, Nusret, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2000

ELLIOT Robert F, **Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi**, (Çevirenler:Mehmet Beşeli,Seyhan Erdoğan, Arif Geniş, Fatih Güngör, Gülay Toksöz) Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın no:210,Ankara 1997.

GÜNDOĞAN Naci&BİÇERLİ M. Kemal, **Çalışma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1461, Eskişehir, 2003.

GÜRSEL Seyfettin&ULUSOY Veysel, **Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

KORAY Meryem, **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

KORAY Meryem, **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

KORAY Meryem, **Sosyal Politika**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008

KORKMAZ Adem&MAHİRÖĞÜLLARI Adnan, **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları, Türkiye ve AB Ülkeleri**,Bursa,2007.

KUTAL Gülten, "İşsizlik",**Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul 1996.

İŞİĞİÇOK Özlem, İstihdam ve İşsizlik, Dora, 2.Baskı,Bursa 2014

LORDOĞLU Kuvvet &ÖZKAPLAN Nurcan, **Çalışma İktisadı**, İstanbul 2003.

ÖZDEMİR Süleyman & ERSÖZ Halis Yunus & SARIOĞLU İbrahim, **İşsizlik Sorununun Çözümünde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2006-45, İstanbul 2006.

TALAS Cahit, **Toplumsal Ekonomi**, İmge Kitabevi, Ankara,1997.

TOKOL Aysen, **Sosyal Politika**, Vipasa, 2.Baskı, Bursa, 2000.

<http://tuikrapor.tuik.gov.tr/>

www.tuik.gov.tr

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>

www.aktifve.saglikliyasam2016.com

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21577>).

<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-ye-siginan-multecisayisi/siyaset/detay/2216554/default.htm>

<http://disk.org.tr/2016/05/genis-tanimli-issiz-sayisi-6-5-milyona-yaklasti/>)

<http://disk.org.tr/2016/05/disk-ar-genc-issizligi-raporu/>).

<http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>

(internet erişim tarihleri Haziran 2016)